

ЎРТА ОСИЁ МЕҲНАТ-ТУЗАТУВ ЛАГЕРИГА СУРГУН ҚИЛИНГАН ЗИЁЛИЛАР ТАҚДИРИГА ДОИР

Нилуфар Назаровна Юлдашева
Ўқитувчи, ЎзДЖТСУ, Чирчиқ

АННОТАЦИЯ

XX асрнинг 30-йилларида бутуниттифоқ ҳудудида совет ҳокимияти томонидан амалга оширилган “Катта террор”, “Қизил террор” номлари билан аталган гайриинсоний сиёсат миллионлаб бегуноҳ инсонларнинг ҳаётини мудҳиш хотима топишига сабаб бўлди. Советларнинг асосий мақсади, СССР нинг турли минтақаларида яшовчи, ўзгача фикрловчиларни, зиёли қатламни куч ва ноҳақ айбловлар билан қамоққа олиб, уларнинг ақл-заковати, меҳнатидан фойдаланиши бўлган. Маҳбуслар асосан йирик қурилишлар, канал қазииш, ГЭС лар қуриши, завод-фабрикаларда ишлаш, совхоз ва колхоз далаларида меҳнат қилиши каби катта ишчи кучи талаб қилувчи оғир меҳнатга жалб қилинган.

Калим сўзлар: *Сталин, НКВД, ГУЛАГ, Катта террор, Қизил террор, антисовет гоя, айблов, ҳибс, суд, ҳукм, жазо, меҳнат лагери, очлик, оғир меҳнат, ўлим.*

ABSTRACT

In the 1930s, the inhuman policy pursued by the Soviet government in the Soviet Union, known as the "Great Terror" and the "Red Terror", took the lives of millions of innocent people. The main goal of the Soviets was to use their intelligence and labor to imprison dissidents, intellectuals living in different regions of the USSR, by force and unjust accusations. Prisoners were mainly involved in heavy labor-intensive work, such as large-scale construction, canal digging, construction of hydroelectric power stations, work in factories, and working in state and collective farm fields.

Keywords: *Stalin, NKVD, GULAG, Great terror, Red terror, anti-Soviet idea, accusation, arrest, trial, sentence, punishment, labor camp, starvation, hard labor, death.*

КИРИШ

XX асрнинг 30-йилларида бутуниттифоқ ҳудудида совет ҳокимияти томонидан амалга оширилган “Катта террор”, “Қизил террор” номлари билан аталган ғайриинсоний сиёсат миллионлаб бегуноҳ инсонларнинг ҳаётини мудҳиш хотима топишига сабаб бўлди. Советларнинг асосий мақсади, СССР

нинг турли минтақаларида яшовчи, ўзгача фикрловчиларни, зиёли қатламни куч ва ноҳақ айбловлар билан қамоққа олиб, уларнинг ақл-заковати, меҳнатидан фойдаланиш бўлган. Маҳбуслар асосан йирик қурилишлар, канал қозиш, ГЭС лар қуриш, завод-фабрикаларда ишлаш, совхоз ва колхоз далаларида меҳнат қилиш каби катта ишчи кучи талаб қилувчи оғир меҳнатга жалб қилинган.

Ўрта Осиё меҳнат-тузатув лагери (Сазлаг) 1930 йилда Тошкент шаҳрида чекка ҳудудлардаги табиий ресурслардан фойдаланиш мақсадида ишчи кучини жалб қилиш тўғрисидаги ҳукумат қарорини бажариш учун ташкил этилган. Оператив қўмондонликда Ўрта Осиё лагери ОГПУ (БДСБ – бирлашган давлат сиёсий бошқармаси)нинг Ўрта Осиёдаги ваколатли ваколатхонасига, сўнгра НКВД ГУЛАГига бўйсунган. 1930-1934 йилларда Ўрта Осиё меҳнат лагери СССРнинг деярли энг ёмон лагери бўлган. 1939 йил 29 июлда Ўрта Осиё меҳнат лагери ЎзССР НКВД колониялари бошқармасига айлантирилди.¹ Бу ерда сақланаётган маҳбусларнинг максимал сони 1938 йил 1 январда қайд этилган ва 33 936 кишини ташкил этган. Ўрта Осиё меҳнат лагери 1943 йилда ёпилган. Бу ерда асосан асирларнинг меҳнатидан совхозларда (пахтачиликда), қишлоқ хўжалиги ишларида пахта заводларига хизмат кўрсатишда, лагернинг ўз корхоналарида, мелиорация ва халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқаришда фойдаланилган. 1930 йилда лагер асирлари Орол денгизида сув транспорти учун юк ортиш-тушуриш ишларини ҳам амалга оширганлар.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Сазлагда Ўрта Осиё республикаларидан ва СССР нинг турли минтақаларидан этап йўли билан келтирилган маҳбуслар миқдори жуда кўп бўлиб, улар орасида СССР фан ва таълим соҳасида ўзининг салмоқли ўрнига эга бўлган кишилар ҳам бор эди: Бухарин Владимир Иванович, Валяшко Михаил Георгиевич, Вознесенский Александр Николаевич, Деревницкий Алексей Петрович, Дурново Андрей Николаевич, Кравцов Николай Иванович, Личков Борис Леонидович, Маторин Николай Михайлович². Маҳбусларни сақлаш, уларни озик-овқат, турар жой билан таъминлаш фавқулодда қийинлашган. Шу боис маҳбусларнинг бир қисмини ГУЛАГ тизимидаги бошқа лагерларга юборишга мажбур бўлинган. Юқорида номи келтирилган маҳбуслар ичида таниқли сиёсий арбоб, большевиклар раҳнамоларидан Николай

¹ Шамсутдинов Р.Т. “Тарихнинг номалум саҳифалари” III том, 51-53 б., Т., 2012

² БД Жертвы политического террора в СССР. МО «Мемориал». М., 2017.

Иванович Бухариннинг укаси **Владимир Иванович Бухарин** ҳам бор эди. У 1890 йил Москвада зиёли оилада туғилган. 1900 йилдан 1914 йилгача 7-сонли Комиссаров классик билим юртида, кейинчалик Олий техника билим юртининг механика бўлимида таҳсил олади. 1914 – 1917 йилларда Биринчи Жаҳон урушида қатнашиб, ярадор бўлади, жангдаги жасорати туфайли Георгий хочи билан тақдирланади. Урушдан кейин то 1938 йилга қадар ишлаб чиқариш фабрикаларида турли лавозимларда фаолият юритади, аммо 1938 йил 3 ноябрда қамоққа олинади. 1939 йил январь ойида НКВД нинг Махсус қарорига кўра, антисовет ғояларини тарқатишда айбланиб, 8 йил муддатга меҳнат – тузатиш лагерига юборилади. НКВД Бухариннинг юқори малакали мутахассислиги инобатга олиниб, уни СазЛАГ га юбориш ҳақида қарор чиқаради. 1941 йилгача Тошкент вилояти Янгийўл станцияси қошидаги 1-сонли лагер бўлимида бўлади, мовут ва калава ишлаб чиқариш цехида лойиҳалаштириш ҳамда ишчи-маҳбусларга иш ўргатишга жалб қилинади. 1941 йил 9 ноябрда Сазлагнинг 3-сонли бўлими (Ялангач)га этап қилинади. У ерда 1946 йилгача қолиб, текстил фабрикасидаги ишларни йўлга қўйиш билан шуғулланади. 1946 йилда жазо муддатининг яқунланиши муносабати билан озодликка чиқарилади, лекин йўлда ҳеч қандай асоссиз қайта қўлга олиниб, тушунарсиз сабаблар ва айбловларсиз Ялангач лагерига қайтарилади, шу билан 1955 йилга қадар лагерда қолади. В.И. Бухарин 1955 йилда бўйнидаги айбловлар ечилмасдан, Давлат Хавфсизлик органлари назоратида бўлган Кустанай области Конезавод посёлкасидаги мажбурий меҳнатга жалб қилинган аҳоли пунктида яшаётган оиласи олдида жўнатилади. 1962 йилда у оиласи билан бирга Москвага қайтади ҳамда 1964 йилда реабилитация қилинади. ВладимирИванович Бухариннинг аянчли ҳаёти 1980 йил ўз якунига етади. У Москва областидаги Долгопрудненский қабристонига дафн этилади.

СССР Фанлар академияси қошидаги Физика-кимёвий таҳлил институти профессори **Валяшко Михаил Георгиевич** 1907 йил 12 сентябрда Харьков шаҳрида тиббиёт профессори оиласида туғилган. 1930 йилда Ленинград политехника институтининг кимё факультетини тамомлаган, профессор В.И.Николаев ва академик Н.С.Курнаковларнинг шогирди бўлган. 1929 йилдан Қримнинг шўр кўллари, Кулунда чўли, Индер кўли ва бошқа илмий экспедицияларда қатнашган. 1934 йил 5 январда ҳеч қандай асоссиз ҳибсга олинган. 1934 йил 29 мартда ОГПУ коллегиясида навбатдан ташқари йиғилишида судланган ва 5 йиллик меҳнат лагери жазоси берилган. Жазони ўташ жойи қилиб, Сазлаг белгиланган. 1937 йил 25 ноябрда муддатидан олдин

озодликка чиқарилган. 1937 йил декабрдан 1957 йилгача Бутунроссия галургия илмий-тадқиқот институти (Ленинград) ходими лавозимида ишлаган. Уруш йилларида кўнгилли ҳарбий кучлар аъзоси бўлиб жангларда қатнашган. 1943 йилда “Индер кўлининг физик-кимёвий режимини ўрганиш ва унинг шўрларидан тузлар олиш” мавзусида номзодлик диссертациясини ёқлаган. 1944 йил 4 мартда Меҳнат Қизил Байроқ ордени билан тақдирланади. 1956 йил 28 ноябрда Ленинград ҳарбий округи Ҳарбий трибунали томонидан реабилитация қилинган. 1957 йилда “Калий тузи конлари ҳосил бўлишининг геокимёвий қонуниятлари” мавзусида кимё фанлари доктори илмий даражасини ҳимоя қилган. 1962 йилда чоп этилган шу номли асари учун СССР Фанлар академияси В. И. Вернадский номидаги мукофот билан тақдирланади. 1960-1984 йилларда Москва давлат университетининг геокимё кафедраси профессори бўлган, “Табиий сувлар геокимёси”, “Галогенез геокимёси” маъруза курсларини ўқиган. 1967-1983 йилларда “Геология” факультети “Экспериментал геокимё муаммоли лабораторияси” нинг илмий раҳбари. Сув сифати бўйича халқаро комиссия Президенти (1971—1980), Халқаро геокимё ва космокимё ассоциациясининг табиий сувлар геокимёси бўйича комиссияси раиси (1970—1983). Галогенез ва табиий сувлар геокимёсига оид 200 дан ортиқ илмий мақолалари чоп этилган. 1984 йил 7 октябрда Москвада вафот этган. Москва вилояти, Серпухов райони, Пролетар пос.да дафн қилинган ³.

Рус ва беларус совет адабиётшуноси, ёзувчи, профессор **Вознесенский Александр Николаевич** 1888 йил 5 (17) июлда Симбирск области, Чукали қишлоғида туғилган. 1913 йилда Варшава университети тарих-филология факультетининг славян-рус бўлимини тугатиб, профессорлик даражасига қадар илмий таълим олиш ниятида бўлган. Ростов университетининг тарих-филология факультети ассистенти, доцент лавозимларида ишлаган. 1921-1927 йилларда доцент, 1927 йилдан 1930 йилгача Белорусия давлат университети профессори бўлган. Кейинчалик А.С. Бубнов номидаги Москва шаҳар педагогика институти, Москва кинематография институти, оғир саноат халқ комиссарлигида ишлаган. 1934 йил 13 февралда аксилинқилобий ташвиқот (РСФСР ЖК 58-4-10-11 моддаси) да гумонланиб, ҳибсга олинган ва 1934 йил 29 мартда ОГПУ коллегияси томонидан айбдор деб топилган. Беш йиллик камок жазосини ўташ учун Сазлагга этап қилинган. 1939 йил 10 февралда озодликка чиққанидан сўнг Қозон педагогика институти профессори, 1943-1947-йилларда

³ БД "Жертвы политического террора в СССР"; Ашнин Ф. Д., Алпатов Б. М. "Дело славистов": 30-е годы М., 1994.

Қозон университети тарих-филология факультети декани лавозимларида фаолият юритган. 1944 йилда Қозон шаҳрида “Янги беларус адабиёти тарихи бўйича тадқиқот” мавзусида докторлик диссертациясини ҳимоя қилган. Академик адабий танқид анъаналарини ривожлантирди. У М.Богданович, Ж.Купала, Ж.Колас ижодини қиёсий типологик жиҳатдан, Европа адабиётлари контекстида таҳлил қилди. 1945 йил 4 августда Вознесенскийдан барча айбловлар олиб ташланди ва 1964 йил 26 октябрда Москва шаҳар суди Президиуми томонидан реабилитация қилинди. 1966 йилда вафот этди.⁴

Деревицкий Алексей Петрович 1896 йил 7 августда Санкт-Петербургда дворянлар оиласида туғилган. 1914 йилда Киев кадетлар билим юртини битирган. 1915 йилда эса Константинов артиллерия билим юртини тезкор тугатгач, I жаҳон урушига юборилди. Охирги олган ҳарбий даражаси – штабс капитан. Инқилобдан сўнг 1919-1922 ва 1932-1933 йилларда Қизил армия таркибида хизмат қилган. 1935 йил 26 апрелда Москвада опаси Екатерина ва унинг эри Николай Вельяминовлар билан бирга ҳибсга олинган. Унга гўёки поччаси Вельяминов томонидан ташкил этилган Оқ гвардиячилар эмиграцияси вакиллари билан иборат “собик одамлар” аксилинқилобий гуруҳ аъзоси сифатида совет ҳокимиятига қарши террор қайфиятидаги шахс айби қўйилди. 1935 йил 9 июнда НКВД нинг Махсус қарорига кўра, 3 йилга Ўрта Осиё меҳнат-тузатув лагери (Сазлаг)га сургун қилинади. Жазони ўтаганидан сўнг 1941 йилга қадар Вологда областида яшаб, туман истеъмол бирлашмасининг статистика бўлимида ишлади. 1943 йилнинг ёзида II жаҳон уруши майдонларида майор унвони остида миномётчилар полкига бошчилик қилган. ВС Воронеж фронтининг 1943 йил 20 августдаги 125/н – сонли Фронт буйруғига асосан I даражали орден билан тақдирланган. 1957 йил 30 январда СССР Олий суди томонидан реабилитация қилинган. Архив иши: Р-11240 (ЦА ФСБ РФ).⁵

Славян халқларининг тиллари, адабиёти, фольклори, тарихи, моддий ва маънавий маданиятини ўрганган олим **Дурново Андрей Николаевич** 1910 йилда Москвада филолог Николай Николаевич Дурново оиласида туғилган. 1926 йилда ўрта мактабни, сўнгра Москва давлат университетининг тарих-филология факультетини тугатган, касби бўйича славист. Ўқишни тамомлагач, адабиётшунос бўлиб ишлади. Андрей отаси билан 1933 йил 28 декабрда ҳибсга олинган. У худди отаси каби, “аксилинқилобий фаолиятда ва антисовет

⁴ БД “Жертвы политического террора в СССР”; Ашнин Ф. Д., Алпатов Б. М. “Дело славистов”: 30-е годы М., 1994.

⁵https://ru.openlist.wiki/Деревицкий_Алексей_Петрович (1896)

ташкilotи - Россия Миллий партиясига аъзоликда" айбланган. "Славянлар иши" деб аталадиган ишда ота ва ўғил Дурноволардан ташқари 100 дан ортик одам иштирок этган. Ҳибсга олинганлар орасида академиклар М.Н. Сперанский, В.Н. Перец, Фанлар академиясининг мухбир аъзолари Г.А. Ильинский, А.М. Селищев ва бошқа таниқли совет олимлари: таниқли санъатшунослар, антропологлар, тилшунослар, адабиётшунослар, филологлар, меъморлар, реставраторлар, мусикашунослар, шунингдек, агрономлар, шифокорлар, музей ходимлари бор эди. Москва ва Ленинграддаги "Россия миллий партияси аъзолари" билан боғлиқ ишлар алоҳида эътиборга олинган. Иш бўйича тергов томонидан тайёрланган айблов хулосасига кўра, Москва, Ленинград, Украина, Азов, Қора денгиз ўлкаси, Белоруссия, Фарб ва Иваново вилоятларида кенг тарқалган контрреволюцион (аксилинқилобий) миллий-фашистик ташкилот мавжуд бўлиб, у ўзини "Россия миллий партияси" деб номлаган ва ўз олдида Совет ҳокимиятини ағдариб ташлаш ва мамлакатда фашистик диктатурани ўрнатишни мақсад қилиб қўйган. "Россия миллий партияси" ўз қаторларида Совет ҳокимиятига қарши курашишда умумий манфаатдор бўлган ҳар хил миллатчи элементларни бирлаштирган. "НРП" аксилинқилобий ташкilotи князь Н.С.Трубецкий, Р.О.Якобсон, П.Г.Богатирев ва бошқалар томонидан бошқарилаётган рус фашистик марказининг бевосита кўрсатмасига биноан тузилган. Андрей, отасидан фарқли ўлароқ, рус тилшуноси Н.С. Трубецкийнинг Евросиё ғоялари таъсири остида эди. Дурноволар уйини тинтув қилиш пайтида Трубецкий китобларидан парчалар ҳамда Андрейнинг дафтарчаси топилган ва мусодара қилинган. Андрейни Трубецкий билан боғлаган яна бир "ип" унинг бўлғуси рафиқаси Н.С. Трубецкийнинг жияни Варвара эди. 1934 йил 29 мартда Андрей Николаевич Дурново беш йилга меҳнат лагерларида жазо ўташга ҳукм қилинди (ўша куни унинг отасини 10 йилга меҳнат лагерларида жазо ўташга ҳукм қилинган). Иккаласи ҳам жазони Соловкида ўташ учун юборилган. Кейинчалик, Андрей Сазлагга ўтказилди, у ерда у қайта судланган ва 1938 йил 5 январда отиб ташланган. У 28 ёшда эди. Андрей Николаевич Дурново 1964 йил 26 октябрда Москва шаҳар суди Президиуми томонидан реабилитация қилинган.⁶

Совет славян адабиётшуноси, Москва давлат университети профессори, серб тили бўйича таржимон **Кравцов Николай Иванович** 1906 йил 24 июнда Нижневожск области, Камишинский райони, Орехово қишлоғи туғилган. 1923

⁶ [https://ru.openlist.wiki/Дурново_Андрей_Николаевич_\(1910\)](https://ru.openlist.wiki/Дурново_Андрей_Николаевич_(1910))

йилда мактабни тугатгач, Москва тил – адабиёт институтига ўқишга кирди ва 1925 йилда тилшунослик бўлимини тугатди. 1926 йилда Москва университети тарих-этнология факультетининг адабиёт бўлимига иккинчи курсга ўқишга қабул қилиниб, уни 1929 йилда рус ва ғарбшунослик бўйича тамомлаган. 1929-1932 йилларда Давлат бадий адабиёт нашриёти (ГИХЛ) да муҳаррир бўлиб ишлаган. 1934 йил 11 январда аксилинқилобий ташвиқотда гумонланиб, ҳибсга олинган. 1934 йил 29 мартда ОГПУ коллегияси томонидан суд қилинади, РСФСР Жиноят кодексининг 58-10, 58-11-моддалари билан айбдор деб топилиб, 5 йилга меҳнат лагерига ҳукм қилинади. Жазони ўташ учун Сазлагга этап қилинади. Тошкент яқинидаги “Малик” совхозидаги дала ишларига жалб қилинади. 1938 йил 20 октябрда озодликка чиқарилади. Озодликка чиққанидан кейин Тамбовда яшади. 1939 йилда Тамбов давлат педагогика институтига рус адабиёти тарихи кафедраси катта ўқитувчиси лавозимига қабул қилинди. 1947 йил 7 июлда ундан айбловлар олиб ташланди. 1960 йилгача (1941-1942 йилларда қисқа танаффус билан) рус тили ва адабиёти кафедраси мудири лавозимида ишлаган. 1966 йилда унинг раҳбарлигида Тамбов филологлари “XIX асрнинг иккинчи ярмидаги рус адабиёти тарихи” дарслигини ёздилар ва бу асар “Просвещение” нашриёти томонидан нашр этилди. Бунга параллел равишда, 1947 йилдан у СССР Фанлар академиясининг Славяншунослик институтида ишлаган. 1960-1980 йилларда М. В. Ломоносов номидаги Москва давлат университетининг халқ оғзаки ижодиёти кафедрасини бошқарган. 1964 йил 26 октябрда Москва шаҳар суди Президиуми томонидан реабилитация қилинган. 1980 йил 9 сентябрда Москвада вафот этган.⁷

Россия ва совет геологи, гидрогеолог, профессор, Украина геология кўмитасининг асосчиларидан бири ва директори, катагон қилинган геолог **Личков Борис Леонидович** 1888 йил 19 июлда Иркутск областида статистикачи Леонид Семенович Личков оиласида туғилган. 1906 йилда Киев-Печерск гимназиясини тугатиб, Муқаддас Владимир университети физика-математика факультетининг табиий фанлар бўлимига ўқишга кириди ва уни 1912 йилда тугатади. Украина геология кўмитасининг биринчи директори, кейин директор ўринбосари (1918-1927йй.), Ленинграддаги Гидрология институти ер ости сувлари бўлими мудири (1924-1934йй.) лавозимларида ишлаган. 1934 йил 5 январда ОГПУ коллегияси томонидан ҳибсга олинади ва 1934 йил 29 мартда аксилинқилобий ташвиқот (РСФСР ЖК нинг 58-7-10-11

⁷ БД "Жертвы политического террора в СССР"; Ашнин Ф. Д., Алпатов Б. М. "Дело славистов": 30-е годы М., 1994.

моддаси)да айланиб, 10 йиллик меҳнат лагерига ҳукм қилинади. У дастлаб Сазлагда, 1934 йил ноябридан Дмитлагда Москва-Волга канали қурилишида, 1935 йил охиридан Волголагда Рыбинск ГЭСи қурилишида гидролог бўлиб ишлайди. 1939 йил охирида у вақтидан олдин қамоқдан озод қилинади ва 1939 йил 6 ноябрда лагерни тарк этади, аммо 1941 йил февралгача у Рыбинск ГЭСи қурилишида иштирок этиш мажбуриятини олади. Кейин Самарқандда, 1942 йилдан Сталинободда (Душанбе) ишлайди. 1945 йилда судланганлик олиб ташланади. 1946 йилда у Ленинградга қайтиб келади ва у ерда Ленинград давлат университетининг гидрология кафедраси мудири лавозимида ишлайди. 1948 йилдан профессор, Геология-минералогия фанлари доктори (1943). СССР География жамятининг фахрий аъзоси (1962 йилдан) сифатида тарихда қолган Личков• 1956 йил 28 ноябрда Ленинград ҳарбий округи Ҳарбий трибунали томонидан реабилитация қилинди. Олим 1966 йил 20 октябрда Ленинград (Санкт-Петербург)да вафот этди.⁸

СССР Фанлар академияси илмий ходими, профессор **Маторин Николай Михайлович** 1898 йилда Тверь области, Первитино қишлоғида задагонлар оиласида туғилган. У 1916 йилда Императорская Николаевская Царскоселовская гимназиясини кумуш медал билан тугатиб, Петроград университетининг тарих ва филология факультетига ўқишга киради. У ерда қадимги жамятлар тарихига қизиқиб қолади. 1917 йилда ҳарбий хизматга чақирилиб, Октябр инқилобидан кейин уйига қайтади. У инқилоб ғояларини бутун қалби билан қабул қилди ва ўлимигача содиқ қолди. 1919 йил март ойида у РКП (б) га қўшилди ва кейин уч йил давомида Гдовда совет ва партия ишларида, 1922 йил июлдан Петроградда Петроград Совети раисининг Г. Э. Зиновьевнинг котиби бўлиб ишлади. 1924 йилдан Ленинград давлат университетининг география факультетида маърузалар ўқиган. 1923-1925 йилларда у Марксизм илмий-тадқиқот институтида илмий ходим бўлиб, Ленинград партия ташкилотида муҳим ўрин эгаллаган. Партия XIV съездида Зиновьев мағлубиятга учрагач (1925), у Псков вилояти халқ таълими органларига ишга юборилади ва у ерда асосий фаолияти билан бирга илмий фаолиятини ҳам давом эттиради, лирик шеърлар ёзади. 1927 йилда у Қозонга кўчирилиб, у ерда биринчи йирик илмий асарини "Волга-Кама минтақаси халқлари орасидаги дин: олдин ва ҳозир. Бутпарастлик. Ислон. Православлик. Мазҳабчилик" (М., 1929) ёзади. 1928 йил сентябр ойида Николай Маторин

⁸ Баландин Р.К. Борис Леонидович Личков (1888—1966). — М.: [Наука](#), 1983

профессор В.Г.Богораз раҳбарлигида Ленинград давлат университетининг география факультети этнографик кафедрасига доцент сифатида дарс бериш таклифини олиб, Ленинградга қайтиб келади. Ўша вақтдан бошлаб Маторин этнография соҳасидаги илмий ва ташкилий ишларга кўпроқ эътибор қаратди. 1929 йил январ ойида у Давлат моддий маданият тарихи академияси (ГАИМК) этнография бўлими мудири, ушбу академия услубий бюроси аъзоси этиб тайинланади. 1930 йил январ ойида у академик Н.Я. Марр тавсиясига кўра Халқларни ўрганиш институти (ИПИИ) раисининг ўринбосари этиб тасдиқланди. Бу ерда бўлим бошлиғи вазифасини бажарувчи, рус сектори, Европа бўлими бошлиғи лавозимларида ишлайди. Маторин диний эътиқод ва синкретизмни, замонавий қишлоқнинг турмуш маданиятини, экспедиция фаолиятини ўрганиш бўйича жамоа ишини сезиларли даражада фаоллаштирди. 1930 йил октябрь ойида Маторин Буюк Пётр номидаги Антропология ва этнография музейининг директори этиб сайланади. 1931 йилга келиб Маторин профессор, диншунослик бўйича етакчи мутахассис бўлди ва бир қанча ўқув юртларида, жумладан, Ленинград давлат тарих ва тилшунослик институтида (ЛИЛИ) маърузалар ўқиди. 1933 йилдан Маторин Антропология ва Этнография институтининг директори бўлди. 1934 йил 29 декабрда СССР Фанлар академияси партия кўмитаси Маторинни “аксилинқилобий Зиновьев мухолифати билан мафкуравий алоқаларини узмаган” собиқ мухолифатчи сифатида КПСС (б) аъзолигидан чиқариб юборилди. 1935 йил 2 январдан 3 январга ўтар кечаси Маторин ҳибсга олинди. 1935 йил 15 январда СССР Фанлар академияси Президиумининг қарори билан у барча лавозимларидан четлаштирилди. Ўша пайтда лагер шароитлари нисбатан юмшоқ эди, Н. М. Маторинга илмий фаолиятини давом эттириш, китобларга обуна бўлиш ва мақолалар ёзишга рухсат берилди. 1935 йил 13 февралда СССР НКВДнинг навбатдан ташқари йиғилишининг ҳукми билан у “аксилинқилобий фаолияти учун” меҳнат лагерларида 5 йилга ҳукм қилинди, муддатини Сазлаг совхозини “Малик” да ўтаган. У маҳкумлар билан суҳбатда диний эътиқодлар, диний маданият ва исломнинг кундалик ҳаётига оид материаллар тўплаган, “Диний синкретизм” докторлик диссертацияси устида ишлаган, мусулмон халқ эътиқодларини ўрганиш бўйича дастурлар ишлаб чиққан, “Фольклор тарихий манба” журнаliga мақола ёзган. Сазлаг раҳбарияти орқали Фанлар академиясига “Совет этнографияси”да нашр этиш учун юборган. У Орёл области материаллари асосида шаманизм, православлик, ислом, қадимги эътиқодлар ҳақида бир қатор мақолалар устида ишлаган. 1936 йил 18 февралда

у Тошкентдан Ленинградга, август ойида бўлиб ўтадиган Каменев ва Зиновьевлар устидан суд жараёни тайёрланаётган Москвага яқинроқ жойга кўчирилади. 1936 йил 11 октябрда эса В.Ульрих раислигида СССР Олий суди Ҳарбий коллегиясининг сайёр мажлиси уни ўлим жазосига ҳукм қилади. Н. М. Маторин худди шу куни отиб ташланган. 1958 йил 20 мартда Н. М. Маторинга нисбатан чиқарилган ҳукм жиноят таркиби йўқлиги сабабли СССР Олий суди Ҳарбий коллегияси томонидан бекор қилинди.⁹

ХУЛОСА

Юқоридаги маълумотлардан шуни билиш мумкинки, большевиклар на инсоннинг, на илм-фаннинг қадрига етишган. Аммо уларнинг билимидан каналлар қазич, фабрикаларда ишлаб чиқаришни юритиш, далаларда ирригация ишларини ташкил қилишда фойдаланишган. Дикқатни тортадиган томони шундаки, уларнинг барчаси компартия аъзоси бўла туриб, бир хил айблов билан қатағонликка учраган. Юқорида келтирилган 9 нафар фан арбобларидан 6 нафарининг суди бир кунда – 1934 йил 29 март куни бўлиб ўтган. Умуман олганда, Гулаг тизимида юз минглаб муҳандислар ва олимлар бор эди. Уларнинг кўпчилигининг исмлари ҳанузгача номаълум, чунки Совет пенитенциар тизими архивлари ҳанузгача махфий бўлиб, фақат қатағон қилинганларнинг яқин қариндошлари маълумотларни олишлари мумкин. Катта террор даврида қатағон қилинганларнинг катта қисми Иосиф Сталин вафотидан, айримлари эса ўз ўлимидан кейин реабилитация қилинди.

REFERENCES

1. Ашнин Ф.Д., Алпатов Б.М. БД "Жертвы политического террора в СССР"; "Дело славистов": 30-е годы М., 1994.
2. Баландин Р.К. Борис Леонидович Личков (1888—1966). — М.: [Наука](#), 1983
3. БД Жертвы политического террора в СССР. МО «Мемориал». М., 2017.
4. Решетов А. М. [Трагедия личности: Николай Михайлович Маторин](#)// Репрессированные этнографы. Вып. 2. Сост. Д. Д. Тумаркин. М.: Вост. лит., 2003.
5. Шамсутдинов Р.Т. “Тарихнинг номаълум саҳифалари” III том, Т., 2012
6. https://ru.openlist.wiki/Деревицкий_Алексей_Петрович (1896)

⁹ Решетов А. М. [Трагедия личности: Николай Михайлович Маторин](#)// Репрессированные этнографы. Вып. 2. Сост. Д. Д. Тумаркин. М.: Вост. лит., 2003.